

השוק, הצבא והשלכות הטריטוריאליות

יגיל לוי

תקציר

הצבא נתון למתקפה של נשאי אתוס השוק המבקשים להכפיף את תפקודו ואת משאביו לאתוס הניאו-ליברלי ובכך להכפיף את המדיניות הביטחונית לשיקולים כלכליים. הצבא מצדו מסתגל לאתוס זה, לרבות בדרך של התאמה תרבותית. טיעון זה מציע הקשר לדיון בעיסוקיו החדשים של הצבא בזירה הטריטוריאלית: קוראי התיגר על משאבי הצבא מרחיבים את ביקורתם גם להיגיון הסביבתי והכלכלי שלפיהם הצבא מנהל את משאביו הטריטוריאליים. הסתגלות הצבא באה לידי ביטוי במהלך של הפריסה מחדש של בסיסי הצבא בדרום הארץ: רטוריקת השוק של ההתייעלות והצמצום הכרוכה במעבר והתועלת הנדלניית שהוא משיא משתלבת ברטוריקה של פיתוח הנגב, כדי להצדיק את השקעת המשאבים שיידרשו לפריסה המחודשת.

מבוא

המאמר מציג את ההשפעה של כלכלת השוק על הצבא, את תגובת הצבא להשפעה זו, ויציג סדר יום לדיון באשר להשלכות שיש לאלה על פעילותו של הצבא בזירה הטריטוריאלית. כך יינתן הקשר רחב להבנתה של פעילות זו. טענת המאמר היא כי הביקורת על צריכת משאביו של הצבא והדרישה לצמצום התפרסה מהמישור האינסטרומנטאלי לתרבותי ולכן גם הסתגלותו של הצבא היא תרבותית ולא רק ארגונית וכלכלית.

התפתחותה של חברת השוק בעידן הגלובלי היא האתגר העיקרי לצבאות המערב באשר הם, ובייחוד לצה"ל. נגדיר בקצרה חברת שוק או חברה של כלכלת שוק כחברה אשר השוק ממלא בה תפקיד מרכזי בעיצוב היחסים החברתיים עד כדי חדירה של קריטריונים של שוק, כמו יחסי חליפין, תועלתנות, מבחני רווח וכו', למגזרים שהיו בעבר מוגנים מפניו לרבות המשפחה.

התפתחותה של חברת השוק צופנת ארבעה איומים עיקריים לצבא: ראשית, המדינה מאבדת מעוצמתה לעומת כוחות השוק, בעוד הצבא הוא הביטוי העליון לעוצמת המדינה, בהיותו המנהל המונופוליסטי של האלימות המופעלת מטעם המדינה; שנית, הבסיס הטריטוריאל של המדינה מאבד חלק ניכר מתוקפו עם הופעתם של מוסדות בינלאומיים ושל נייודות חוצת גבולות של הון. גם כאן מאוים המונופול של הצבא על האלימות, משום שמונופול זה תחום טריטוריאלית; שלישית, הלאומיות, הבסיס הלגיטימי להקרבת חיים שהצבא הוא הנשא ההיסטורי שלו, שוקעת לטובת עלייתם של ערכים אינדיבידואליסטיים; רביעית, ההתקפה הניאו-ליברלית על ממשלה גדולה וצורכת משאבים אינה פוסחת גם על הצבא, שהוא, יותר מסוכנויות המדינה האחרות, מזוהה עם אספקתו של מוצר ציבורי טהור אך גם יקר מאוד.

לוי : השוק והצבא

עד לשנות השמונים התנהלו השוק והצבא בישראל זה בצד זה במידה רבה של הרמוניה. הצבאות היתה מנוף צמיחה כלכלי בזכות פירות הכיבוש מ-1948 ואילך, והצבא היה מקור גם לכוח אדם מיומן לשוק העבודה. יסודות אלה הבטיחו בסיס לגיטימיות רחב להקצאת משאבים לבטחון. ההוצאה לבטחון התחרתה עם יעדים אחרים בתקציב המדינה, אך לא עם השוק, כאמרתו הידועה של שר הבטחון משה דיין בשנות השישים המאוחרות שישראל אינה יכולה להניף בה בעת את הדגל החברתי ואת הדגל הביטחוני.

שנות השמונים היו צומת שבו פנתה ישראל והיתה לחברה של כלכלת שוק. את האתוס החדש נשא המעמד הבינוני-גבוה, שרובו מורכב מקבוצות אשכנזיות חילוניות ומקבוצות מזרחיות מוביליות שהשתלבו בו. כעת עוצבה מעורבות המדינה במשק בהשראת הדוקטרינה הניאו-ליברלית, וזו הסיגה את המדינה מפני השוק: היא קידשה את ערכי השוק החופשי בשם חירויות הפרט, והמדינה נתפסה גורם שהתערבותו מפריעה לצמיחת השוק. ואכן, מאמצע שנות השמונים מתאפיינת הכלכלה הפוליטית של ישראל בהעברת תחומי פעולה מדינתיים להסדרת השוק. דוקטרינה זו הניחה תשתית תרבותית-פוליטית רחבה לביקורת ציבורית על משאבי הצבא ואילצה את הצבא להתאים את ניהולו הפנימי לכללים התרבותיים החדשים.

תוכנית הייצוב הכלכלית שהגתה ממשלת פרס בשנת 1985 לחיסול ההיפר-אינפלציה כללה קיצוץ עמוק בתקציב הבטחון וצמצום התעשיות הביטחוניות הממשלתיות ושולבה בהפחתת הפרופיל הלוחמני של הצבא על ידי נסיגה חד-צדדית מלבנון. בשנים 1980--2005 ירד חלקה של הצריכה הביטחונית בתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) ביותר מחמישים אחוז, בעוד התוצר עלה פי שלושה לערך בערכים ריאליים, כשעיקר הקיצוץ הופנה לצריכה פרטית. תהליך זה התעצם באמצע שנות התשעים, שנות הסכמי אוסלו, שהציבו את הצבא לא מעל לשוק, ואף לא כמתחרה בו, אלא כמי שמוכפף לשוק. המדינה נתפסה אז מפריעה לשוק, מצב הלחימה נחשב מכשול בדרכה של ישראל להשתלב בכלכלה הגלובלית, והצבא, כמכשיר מדינתי-לוחמני, גילם את שתי הרעות, וככזה נתפס בצבת הביקורת (לרקע ראו לוי, 2007, 60-51).

קריאת התיגר של שיח השוק על הצבא והצבאיות

המדינה מספקת לאזרחיה את המוצר הביטחוני, אך לא חנינם: האזרחים משלמים בעבורו במסים ובשירות צבאי, ועל שני המחירים מתנהל מיקוח עם המדינה במגוון דרכים. האתוס הניאו-ליברלי של כלכלת השוק העלה את המיקוח הזה מדרגה, הן בשל החשיפה של חלופות להקצאה (מלחמה מול חלופות מדיניות), חשיפת מידע על אופני הייצור של המוצר הביטחוני (כלומר בקרה אזרחית על הצבא), והגברת המודעות לקיום חלופות להוצאה ציבורית בכללותה, מה שמגביר את הציפייה שיוצמד תג מחיר מפורט למוצרים הביטחוניים המסופקים. כך תורחב הבקרה על ייצור הבטחון ויישקלו חלופות לתהליכי הייצור שלו. המיקוח מביא לניסיון שיטתי לשקלל את מלוא העלויות של הבטחון. למהלך זה נלווית ביקורת על צריכה לא מושכלת של משאבים המסורים לידי הצבא המובילה לתביעה לצמצום הוצאותיו. החידוש בתביעה זו הוא בממד התרבותי שלה, ממד המקבל את השראותו מהאידיאולוגיה הניאו-ליברלית.

הביקורת התרבותית על משאבי הצבא שזורה בדה-לגיטימציה של ההוצאה הביטחונית ובציפייה מתגברת להכפיף את המדיניות הביטחונית לשיקולים כלכליים. אציג מספר המחשות. הביטוי המכונן לאיתגור התרבותי של משאבי הצבא הוא ההתקפה על שכר משרתי הקבע, שהתפתחה בשנת 1996, עת ממשלת נתניהו החדשה הכינה את התקציב לשנת 1997. מהלך האוצר לקצץ את תקציב הבטחון נתקל בהתנגדות מערכת הבטחון. בתגובה טען האוצר, לראשונה, כי התקציב דווקא גדל ומשרת גם את עליית השכר ותנאי הפנסיה של אנשי הקבע. בכך ניתן האות למתקפה על שכר אנשי הקבע שלווה לראשונה בחשיפה ציבורית של תנאי השכר והפנסיה בהכוונת האוצר. הממד התרבותי של שיח זה הוא ברור: משרתי הקבע נפרדו מהילתם כמשרתי ציבור המקריבים את חייהם לשירות האומה והוצגו כמי שמתוגמלים היטב על שירותם, ובעיקר- כמי שאופן התגמול מונע מהצבא משאבים חיוניים לאספקת בטחון.

עיתוי הביקורת מבטא אף הוא שינוי תרבותי. ההסתערות על תנאי השירות של אנשי הקבע חודשה במהלך אינתיפאדת אל-אקצה בעוד הצבא מצטייר כנלחם. כך מוסד מעמדם של משרתי הקבע כאוחזי משלח יד, בעוד הם מצטיירים, בו-זמנית, כמי שהושיעו את ישראל מפיגועי הטרור הפלסטיני.

הזירה בה מתקיים הדיון על משאבי הצבא היא גורם נוסף המעצים את השפעת הביקורת. העיסוק בצבא היה עד לשנות השמונים נחלתם של מדורי הבטחון ומדיניות החוץ של העיתונים. פרשנים כלכליים לא עסקו בצבא במישורן. שנות השמונים ובעיקר השנים שלאחריהן גילמו תפנית המביאה את הצבא לתוך המדורים הכלכליים. הוא מנותח ככל ישות אחרת המנהלת פעילות כלכלית, אם לצורכי ציבור ואם להפקת רווח. "איך מבזבזים 45 מיליארד שקל ב-365 ימים" שאלו עיתונאי הארץ בשנת 2005 (כהן ושדה 2005). "לאן הולך כל הכסף?" הם שואלים, "האם בכלל צריך אותו?" לכן את מאמרם הם מציגים כ"הצצה למסדרונות הרפת" של הפרה הקדושה האחרונה.

שיח זה טפס מדרגה בשנות האלפיים המתקדמות. ככל שגדלות השקיפות החשבונאית והציפייה הנגזרת ממנה שיופחת המחיר של המוצר הביטחוני המסופק, כך עלות הבטחון שוקללה באופן נוקב וקר יותר. המציאות הישראלית מציעה שלוש דוגמאות לכך.

הוויכוח על הקמתה של גדר ההפרדה שילב שיקולים כלכליים בדיון הביטחוני, כשנבחנה התועלת הכלכלית הטמונה בהקמתה, הנובעת מהזיקה שבין תרומתה הצפויה להפחתת פיגועים ובין הגדלת הצמיחה הכלכלית. כך הוצע מודל רעיוני המאפשר לממן את הגדר מהפירות השוליים של הצמיחה שהיא תביא. ברוח דומה נגרר הוויכוח על מערכת המיגון נגד ירי הקסאם לשדרות וליישובי עוטף עזה לחישוב שמשקלל את המספר המצומצם יחסית של קורבנות אל מול ההשקעה הצפויה במיגון לנפש. לא אחת הגיעו המתדיינים למסקנה שמדובר בחוסר יעילות כלכלית. לבסוף, הגדיל לעשות סבר פלוצקר כשפרסם מאמר לאחר מלחמת לבנון השנייה שכותרתו כמה עולה להרוג חיזבאללונר (פלוצקר 2006). מסקנתו היתה שחיסול מחבל אחד עלה לישראל 14 מיליון דולר. לכן, לו הציעה ישראל באמצעות גורם בינלאומי לכל לוחם חיזבאללה חצי מיליון דולר במזומן כדי שיפרוש מהארגון, הרי תמורת מיליארד דולר יכלה ישראל לקנות את הסתלקותם של אלפיים לוחמי חיזבאללה, ועדיין לחסוך למשק 2.5 מיליארדי דולרים. גם אם הצעתו אינה מעשית, כתיבתה מבטאת שיח חדש.

לוי: השוק והצבא

שיח זה חלחל למערכת קבלת ההחלטות, כפי שמעידים מסקנותיה של ועדת ברודט (2007), שהממשלה מינתה לבדוק את תקציב הבטחון לאחר מלחמת לבנון השנייה ואישרה את המלצותיה. שואלת הועדה: "כיצד ניתן להציג תג מחיר כפרמטר בפני המפקדים בבואם לשקול באיזו תחמושת להשתמש בעת קרב... לכאורה ניתן להשמיד מטרות בעלות זולה יותר" (עמ' 124). לכן הועדה מציעה להעלות את המודעות הכלכלית של המפקדים לשימוש בתחמושת ולעצב בהתאם את תורת הלחימה מבלי לפגוע ביעילות המבצעית וקובעת כי "מרמת חטיבה ומעלה, עלות התחמושת שהוצאה תיכנס לשקלול פרמטרים שלפיהם מוערכים ביצועי המפקד" (עמ' 125).

ברוח זו הציג פרופסור צבי אקשטיין (2008), המשנה לנגיד בנק ישראל, את מסריו ביום עיון לכלכלני מערכת הבטחון. לדבריו, התרומה של הבטחון לכלכלה היא הורדת פרמיית הסיכון בהחלטות החיסכון, התצרוכת וההשקעה. בכך קבע המשנה ליועץ הכלכלי לממשלה תו מחיר כלכלי לפעולת הצבא וסוכנויות הבטחון האחרות, בצורה שכמוה טרם נוסחה עד אז כה בברור וע"י בעל תפקיד רשמי.

מהמחשבות אלה עולים מספר חידושים תרבותיים-פוליטיים: ראשית, התביעה לצמצום משאבי הצבא לבשה בהדרגה ממד תרבותי. עד לשנות השמונים התמיכה בקיצוץ תקציב הבטחון הייתה אינסטרומנטלית, כלומר היא נומקה בצורך להסיט משאבים לתחומים אחרים. המאבק על התקציב הניב מחזוריות של תוספות וקיצוצים מאז הקמת המדינה. משנות השמונים הקיצוץ בתקציב הבטחון נומק בצורך להפנות מקורות משימוש בזבזני מטבעו (צבאי טהור) לשימוש המקדם יעדים כלכליים, לרבות קידום הצמיחה (טוב (1998). משנות התשעים, התביעה לצמצום משאבי הצבא לבשה בהדרגה ממד תרבותי. הביקורת טעונת-התרבות על משאבי הצבא אינה נמומקת בהכרח בצורך להתאים את משאבי הצבא לשינויים גיאוגרפיים, כמו ירידה ברמת האיום, אלא בראיית הקיצוץ של משאבי הצבא יעד בפני עצמו. גם אם האתגרים הגיאוגרפיים נתפסים בשיח הציבורי כמאיימים ביחס לעבר (בפרט לאור התעצמות מיני-המדינות של חיזבאללה וחמאס, והתעצמות האיום האירני), נושאי שיח השוק מצפים כי הצבא יסתפק בפחות אמצעים. שנית, השיח החדש הוא לכאורה א-פוליטי- הוא מנתק את הזיקה בין משאבי הצבא ובין משימותיו והאיומים אליהם הוא אמור להיערך בכפוף למדיניות חוץ מוסכמת. בשונה מהמקובל בעבר, השיח החדש מבקש להחיל על הצבא עקרונות שוק. מהצבא מצופה להיערך למה שדרוש אך מתוך הסתפקות בסל משאבים מצומצם יותר אם רק ישכיל לפעול כארגון יעיל. לא המשימה הצבאית מבוקרת ואף אין היא מונגדת ביחס לסדר עדיפויות חלופי להקצאת הטובין הציבורי, אלא התנהלותו המשקית של הצבא ניצבת במקד. שלישי, שקלול המחיר הכלכלי מביא להכפפת הטוטליות של הבטחון לכלכלת השוק. כשם שהמדינה מעצבת מכוח האתוס הניאו-ליברלי את היררכיית המוות של סל התרופות או המאבק בתאונות דרכים, כך היא נדרשת לשלב בהיררכיה זו גם את מחויבותה לספק בטחון לאזרחיה ולדרג אחריות זו לפי מחירה הכלכלי. רביעית, המעבר הוא מביקורת על משאבי הצבא, קרי התשומות שלו, לביקורת על התפוקות של פעולת הצבא. התשומות היו תחת ביקורת עוד משנות המדינה הראשונות אך לא התפוקות. תפוקות אלה מוכפפות בהדרגה לשיקולים כלכליים. זאת, אם במונחים של יעילות כלכלית- המביאה את

הכלכלה אל קרביה של הפעולה הצבאית (כמו מדיניות הפעלת אש), ואם במונחים של התועלת הכלכלית הצפויה מפעולת הצבא, במסגרת שיח המכפיף את הבטחון לתועלות השוק.

ההסתגלות התרבותית של הצבא

משנות השמונים, הצבא מסתגל לכלכלת השוק ולא קורא עליה תיגר. זהו דפוס המאפיין צבא בחברה דמוקרטית התלוי בחברה האזרחית כמקור להקצאת משאביו. בממד אחד הצבא מסתגל בדרך של קיצוץ והתייעלות. איחוד מפקדות, צמצום צי הנשק, פיטורים של אנשי קבע ואזרחים, התייעלות משקית, הם מהאמצעים שבידי הצבא, גם אם הוא מבוקר (למשל ע"י ועדת ברודט) על שפעולותיו אינן מספקות. במקביל, הצבא חותר להדגיש את תפקידו כספק המונופולי של הבטחון הלאומי. ההלימה שלא אחת יוצרת זיקה בין "חרב" קיצוצי התקציב ובין נטיית הצבא ללוחמנות (כמו עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה או מלחמת לבנון השנייה). יותר משמעידה על דפוס פעולה מכוון, זיקה זו מעידה על נטייה טבעית של ארגון להדגיש את סמכותו המקצועית במצבי משבר, במקרה זה לחימה. ברוח זו הצבא גם ממשיך להיאחז בסמליו של "צבא העם" כרטוריקה בעלת כושר גיוס של משאבים, מעצם העמדתה את הצבא מעל לארגונים ולקבוצות פרטיקולריסטיים שאינם חופפים ל-"עם". הפער בין הרטוריקה למציאות (למשל, שיעורי הגיוס הפוחתים והעדפת הצבא עצמו שיקולים כלכליים על פני אוניברסליסטיים, כדוגמת בררנות בגיוס), רק מחזק את הצורך ברטוריקה המגייסת של "צבא העם".

אך חשוב מכך, הצבא מסתגל בדרך של התאמה תרבותית. ככל שהביקורת עליו הינה בעלת יסודות תרבותיים, כך גם ההסתגלות של הצבא היא תרבותית. ניתן להבחין בשלוש אבני דרך. הראשונה היא תכנית הייצוב של 1985 שכפתה על הצבא תהליך עמוק של התייעלות אך השינוי התרבותי שתכנית הייצוב בישרה עדיין לא הופנם. אבן הדרך היותר משמעותית היא מחצית שנות התשעים, בעיקר לאחר רצח רבין והקמתה של ממשלת נתניהו. אז החל הצבא להפנים את השינוי. לא היה ביטוי מובהק לכך יותר מאשר נאום ההתרסה של הרמטכ"ל אמנון ליפקין-שחק ביום השנה להירצחו של ראש הממשלה רבין (1996), עת התריע על הקרע המתהווה בין הצבא ובין חלק מהחברה, ואף ביקר את החברה על נכונותה לתת לגיטימציה להשתמטות מגיוס. הרמטכ"ל שאול מופז שירש את ליפקין שחק תרגם הכרה זו לרפורמות שלהן כבר ממד תרבותי, למשל חיזוק האוטונומיה של היחידות כ"משק סגור" כספי. אבן הדרך השלישית הייתה לאחר הקיצוץ העמוק במשאבי הצבא בשנת 2003 שנפגשה עם הרפורמות שחולל שר האוצר נתניהו. רפורמות אלה גילמו את ההגמוניה של הפרויקט הניאו-ליברלי והאיצו תהליכים פנימיים בצבא שעיקרם בא לידי ביטוי לפני מלחמת לבנון השנייה ולאחריה.

אציג כמה ממאפייני ההתאמה המתבטאים בשינוי מבני-תרבותי. יש ממדיום נוספים אך אין הם נדונים כאן (להרחבה ראו לוי 2010).

הצבא מתעצב כמה שבספרות מכונה "צבא פוסט-פורדיסטי". זהו חלק מהמעבר מפורדיזם ל-פוסט-פורדיזם. תהליך זה מאפיין את השינוי במבנה הייצור בכלכלות הקפיטליסטיות משנות השבעים של המאה ה-20, מייצור

לוי : השוק והצבא

המוני בפס ייצור אחד לייצור המפורק לספקי משנה כאשר רשתות ייצור מביאות לשילוב המוצרים המקוטעים לכדי מוצר אחד. הצבאות המערביים מטמיעים שינוי זה. הצבא הפוסט פורדיסטי עובר תהליכי הקטנה, שהואצו עם הביטול של גיוס החובה במרבית המדינות המערביות, עובר תהליכי התמקצעות והתמחות, מעביר למיקור-חוץ משימות לוגיסטיות שאינן חלק מעיסוקי הליבה של הצבא, ממרכז את מפקדות השליטה המרכזיות, משטח את ההיררכיה הארגונית ומאמץ שיטות לחימה המבוססות על רשתות לחימה עם שיתוף פעולה בין צבאות שונים (King 2006).

כך גם צה"ל. משנות התשעים הצבא משתף את השוק במילוי משימותיו בעוד הוא מתרכז יותר ויותר בפונקציות היורות שלו. ייצור המוצר הצבאי אינו מתנהל עוד תחת קורת גג אחודה אלא מוסב לשיתוף בין הצבא ובין ארגונים עסקיים. אלה תהליכים של "מיקור חוץ" (outsourcing, דו"ח ברודט, 2007) פירט משימות שהועברו למיקור-חוץ: רכב תנאי שירות (שיטת הליסינג), הובלה, אחזקה ושיקום של רכב, בנייה ותשתית, מערכי הדרכה כדוגמת נהיגת רכב השטח האמר ומטוסי אימון (שהם בבעלות החברה המפעילה), בתי תוכנה, תצפית לוויינית, שירותי הרפואה למערך העורפי, חלק ממערך ההסעדה ועוד. הצבא, אפוא, מנהל רשת של פעולות אך כבר לא תהליך ייצור אחד.

לכך שתי השלכות תרבותיות: ההשלכה הראשונה היא שמהלך זה חייב את מרכזי הייצור של הצבא לאמץ שיטות פעולה הדומות לאלה של תאגידים אזרחיים כדוגמת תמחור מקיף של תהליכי הייצור המתחשב בכלל העלויות (מבקר המדינה 2004). תהליך זה עשוי להתפרס גם למערכים שאינם לוגיסטיים לרבות מקצועות הלחימה. ההשלכה השנייה, והיותר מהותית, היא שהצבא עבר תפנית מגישה הססנית כלפי האזרח ובחינה ביקורתית של כדאיות ביחס לייצור עצמי, לגישה סוחפת יותר הרואה את התהליך כמעט ליעד בפני עצמו ומדגישה את היבטיו הסמליים, התרבותיים והאידיאולוגיים. לכך מספר המחשות.

ראשית, ראש אגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה של הצבא (אט"ל), האלוף אודי אדם, הסביר את מהלך האזרח במאמר שפרסם בגיליון חגיגי של מערכות (2005). הוא הודיע כי צה"ל אימץ את מודל "הארגון הרזה" (lean organization), שחברת טויוטה העולמית פיתחה. אמר אדם: "תפיסת הארגון הרזה פותח במקור בחברת טויוטה היפנית ונחשב כיום בעולם העסקי והתעשייתי כמהפכה התעשייתית של המאה ה-21" (עמ' 11). כל זרוע תעסוק בהתמחות הליבה שלה ותגבר ההישענות על מיקור חוץ. הצבא לא יצטייד עוד במלאי אלא "רק כמה שנחוץ", "רק בזמן שנחוץ" (just in time/just in case). טויוטה היא, אפוא, המקור להשראה להטמעה של מודל ארגוני צבא, מודל שמידת הצלחתו במלחמת לבנון השנייה שנויה במחלוקת.

שנית, אגף התקציבים של משרד הבטחון (2006) פירט במסמך שהגיש לכנסת וחשף לציבור (כמהלך תקדימי של שקיפות שמקורותיו הוצגו למעלה) את צעדי ההתייעלות שנקטים בצבא, כדרך להצדקת הדרישות התקציביות של המשרד. המשרד דיווח כי "בשנים האחרונות קיימת מגמת הפרטה הכוללת צעדי אזרח בפרויקטים שלאחר בחינה מקיפה הוגדרו ככאלה שאינם בליבת העשייה הצה"לית" (ההדגשה הוספה). המשרד מתגאה בכך שמדובר ב"צעדי התייעלות רחבי היקף שאין להם אח ורע בסקטור הציבורי בשנים

האחרונות" (עמ' 22). מערכת הבטחון רואה, אפוא, את הפרטה וההתייעלות כסמלים חיוביים הכרחיים שהיא צריכה להדגיש במאבקה על הלגיטימציה של תקציב הבטחון. עד כדי כך, שהדוברים משתמשים במושג "הפרטה", האהוד על הדוברים הניאו-ליברלים, בעוד אין הדבר כך. אזרוח שירותים אינו הפרטה שהרי הצבא נותר הגורם האחראי למימוןם ולאספקתם של השירותים, לא השוק. לפחות בינתיים.

שלישית, הטענה כי מדובר במהלך תרבותי ולא רק ארגוני מקבלת תימוכין גם מפרויקט הליסינג. בשנת 2006 הצבא שינה את שיטת הקצאה של כלי רכב לאנשי הקבע משיטה של רכב צבאי לשיטת ליסינג. בכך נהג הצבא בהתאם לדפוס שאמצו ארגונים עסקיים. הצבא התגאה כי בכך הוא חוסך 40 מליון שקל בשנה. עם זאת, השחיקה הגבוהה של הרכב ומידת מעורבותו בתאונות הביאה לכך שהחברות החליטו להעלות את המחירים במכרז ההמשכי באופן המבטל או מצמצם מאוד את היתרון שבשיטה (ראו נתונים אצל גוטמן 2008; שמיל 2008). במידה רבה "ליסינג" הוא מסמלי התרבות העסקית החדשה של ישראל. התאגידים אמצו באופן גורף שיטה זו שאיפשרה להם להעניק רכב צמוד לחלק ניכר מעובדיהם, בשונה מהנורמה המקובלת בארגונים מקבילים בעולם המערבי, ובכך השימוש הפרטי ברכב צמוד עלה באופן דרמטי, אך לכאורה מבלי להעמיס על עלויות הארגון. הצבא הלך בעקבות אופנה זו ובמנותק משיקולי כדאיות תקציבית לטווח ארוך. "זה המס ששילמנו לחברה הישראלית" אמר לי קצין בכיר באחת מהרצאותיי בפני קציני הצבא בהתייחסו למהפכת הליסינג.

פוסט-פורדיזם משתלב עם התסמונת הרחבה יותר, זו שסטיארט כהן כינה "צמצום תפקודי", המנוגד למגמה ההיסטורית של "התפשטות תפקודית" המשמעות היא התמקדות הצבא במשימות הליבה שלו ונטישת משימות חברתיות (Cohen 2008, 93-96), לא רק משימות לוגיסטיות הניתנות למיקור חיצוני. על רקע זה נסוג הצבא מתפקידים מסורתיים כדוגמת גיוס של אוכלוסיות מוחלשות במיוחד, לרבות גיוס מהגרים למסלולי שירות קצרים כדרך לשילובם החברתי. הגיון פעולה זה עובד גם בכיוון השני: כאשר הצבא מבצע משימות שלהן הגיון מונחה-שוק, הוא מנסה לצובען כמשימות חברתיות-לאומיות, הגם שנובעות הן מציווייה של כלכלת השוק; או, אם לנסח בצורה שונה, הצבא חותר לכך שמשמיותיו הלאומיות יזכו ללגיטימציה של השוק.

פעולות אלה ואחרות יש לנתח בהיבט התרבותי ולא דווקא הארגוני-כלכלי. לא פחות משהצבא פועל להתייעלות ולצמצום צריכת משאביו המתכווצים, הוא מסייע לחזק את הלגיטימיות שלו בקרב נשאי האתוס של כלכלת השוק: הוא לכאורה קטן ומתייעל, יוצר מקומות עבודה אזרחיים על חשבון כיווץ המגזר הציבורי (אנשי הקבע, בעיקר נמוכי הדרג), מאמץ שפה ניהולית נהירה יותר לנשאי אתוס זה ומשכלל דרכים חלופיות ועקיפות לאיש משימות (מיקור חוץ) בנסיבות של שחיקת הלגיטימיות של הגיוס לצבא. לכלך השלכה גם על עיסוקי הצבא בתחום הטריטוריאלי.

לוי: השוק והצבא

סדר היום לדיון בהיבט הטריטוריאלי

חברת השוק טומנת בחובה את האתגר הגדול ביותר העומד בפני הצבא, משום שהיא מערערת את זהותו, את משאביו ואת תפקידיו. היא מעמידה את הצבא תחת מתקפה של נשאי אתוס השוק המבקשים להכפיף את תפקודו ואת משאביו לאתוס הניאו-ליברלי. הצבא מצדו מסתגל לאתוס זה המציע לו פרטואר זמין של אופנים לעיצוב מחודש של הארגון.

ההתקפה על האופן שבו מנהל הצבא את משאביו מתרחבת בהדרגה גם לתחום הטריטוריאלי, שבמשך שנים חמק מביקורת ציבורית. להתקפה זו שני היבטים: הנזק הסביבתי והניצול הכלכלי. ראיית הסביבה כמשאב וחשיפת האופן שבו הצבא יוצר מפגעים סביבתיים, בייחוד לנוכח שליטתו ברוב משאבי הקרקע במדינה, הציתו ביקורת, וזו התגברה ככל שהקרקע נעשתה משאב במחסור, בייחוד עם הבנייה רחבת ההיקף בשנות התשעים, בעקבות ההגירה הגדולה מברית המועצות לשעבר. כאן השתלב שיח כלכלת השוק בהתעוררות האזרחית בנושא איכות הסביבה. קבוצות אזרחיות פעלו בזירה המשפטית והציבורית למנוע מהצבא ומהתעשיות הביטחוניות לממש תוכניות הפוגעות בסביבה. כך פעלה הרטוריקה הסביבתית להגביר את הביקורת על הצבא וסייעה בידי המבקרים להימנע מתקיפה חזיתית של מערכת הבטחון ושל הערכים הביטחוניים באמצעות השימוש במעקף של נושא הסביבה. אין המחשה טובה לכך מסוגיית הגרעין: קריאת התיגר החשובה ביותר, הגם שעודנה מוגבלת, על הסודיות הגרעינית, התפתחה משנות האלפיים והיתה דרך הנושא הסביבתי: נזקי הסביבה של הכור הגרעיני בדימונה, החשש מפני דליפת הכור המתיישן והנזקים המוסבים לעובדים הנחשפים לקרינה. אלמלא נזקים אלו היתה הסוגיה הגרעינית נותרת בצל, שכן קיומו של הפרויקט הגרעיני אינו נתפס בעל עליות גבוהות המעוררות בעלי עניין.

ביקורת זו נוגעת גם לסוגיות אחרות, כדוגמת ביטול תוכנית הבנייה של מחנה ביער שקד בצפון הגדה, הדיון המשפטי בדבר פריסת מכ"ם טילי קרקע--אוויר (החץ) בעין שמר, התערבות בית המשפט העליון ובית המשפט המחוזי בחיפה בבנייה באתר מחנה חיל הים בעתלית, עתירות אגודת "אדם, טבע ודין" לבג"ץ בגלל זיהום מתקני תע"ש, דוח מבקר המדינה על תרומת הצבא לזיהום סביבתי, התדיינויות על פריסת אנטנות, חדירת שיקולי הסביבה לדיון על תווי ההפרדה ועוד. בצד כל אלה מתפתחים קונפליקטים בנושא הנזק הסביבתי של הלחימה, כדוגמת המאבק של ותיקי השייטת נפגעי הצלילה בנחל קישון, או חשיפת הנזקים שתסב רמת חובב לחיילי המחנות שיאיישו את עיר הבה"דים. בשיאם של המהלכים, אגודת "אדם, טבע ודין" בשיתוף קבוצות אזרחיות דרומיות אתגרו את הצבא במישרין בניסיון ראשוני להכפיף את התנהלותו בכל הנוגע להקמת עיר הבה"דים בסביבה השנויה במחלוקת של רמת חובב לכללים אזרחיים של פיקוח אקולוגי. הארגון נחל הצלחה חלקית בערעור לבית המשפט העליון¹, שהחליט בשנת 2008 שיש לבצע תסקיר סביבתי לפני תחילת הבנייה.

ההיבט הטריטוריאלי השני של ההתקפה על משאבי הצבא הוא הפן הכלכלי של ניצול משאבי הקרקע. מוקד חשוב הוא המיסוי המוניציפלי. חברת השוק הקרינה גם על השלטון המקומי, שמראשית שנות התשעים תומרץ בצורות שונות להגדיל את הכנסותיו העצמאיות לאור ההקטנה בתמיכת המדינה.

אילוץ זה השתקף בשינוי הניהולי שחל בשלטון המקומי. חלק מזה בא לידי ביטוי בגילויים של יצירתיות כלכלית, כדרך להגדלת הכנסות (בלנק, 2004).

בהקשר הצבאי, עד לשנת 1995 הייתה המדינה פטורה מתשלום ארנונה למרבית הרשויות המקומיות ופטור זה בוטל משנת 1995 והוחל גם על מחנות הצבא ומתקני השונים. הרציונל מאחורי פעולה זו היה שיקוף ערכם הכלכלי של הנכסים ומניעת סבסוד עקיף של הרשות עבור נכסים אלה. במקביל משרד הבטחון גם נדרש לשלם אגרות פיתוח לרשויות המקומיות, שהיקפן עלה כחלק מהיצירתיות הכלכלית הנזכרת למעלה. על פי דו"ח מבקר המדינה (2005א: 271-236), הוגשו למשרד הבטחון עד פברואר 2005 דרישות לתשלום היטלים ואגרות חד-פעמיות בסכום כולל של כ-554 מיליון שקל. אגף התקציבים של משרד הבטחון (2006) דיווח, שהוצאותיו השנתיות על ארנונה ושכירויות עלו מ-55 מיליון בשנת 1985 ל-323 מיליון בשנת 2005 (במחירי 2005).

עצם הניסיון להשית מסים על מתקנים צבאיים מסמל שינוי תרבותי-פוליטי ולא רק כלכלי. חלק מהביקורת שהסתמנה על משאבי הצבא נגעה להיקף השליטה שלו בקרקעות המדינה ולשליטה שלו על הליכי תכנון ובנייה דרך מנגנונים שונים ומעקפים כדוגמת הוועדה למתקנים ביטחוניים (ולמ"ב). ההסתכלות על הקרקע כעל משאב כלכלי, שהתחזקה מאז שנות התשעים, התפרסה גם למתקני הצבא שנתפסו כנכס כלכלי ולא עוד רק כמקום סגור ומסוגר שבאמצעותו משרתת המדינה את אזרחיה בצורה הניצבת מעל לחשבונאות כלכלית. דו"ח מבקר המדינה (שם) מצביע על שתי תופעות מעניינות: ראשית, דרישה של רשויות מקומיות למסות גם מתקנים מבצעיים כדוגמת מוצבים (דרישה שלא הוכרעה ע"י הממשלה). במילים אחרות, הקהילה המקומית אינה מסתפקת עוד בהכרת תודה לצבא על שמגן עליה אלא גם מבקשת להפיק מהגנה זו תועלת כלכלית. שנית, הניסיון למסות את מתקני הצבא מביא לקונפליקט סביב הדרישה של השלטון המקומי לבצע מדידות של שטחי המחנות (כולל השטח הבנוי) כדי לקבוע במדויק את השומה. גם כאן, המחנה הצבאי אינו שוב רק קסרקטין אפוף סוד אלא נכס כלכלי שהרשות המקומית מבקשת להחיל עליו עקרונות שוק לכל דבר ולחדור לקרבי (ראו אורן ורגב 2008, 339-341).

כשם שהצבא מסתגל ללחצי השוק בממדים ארגוניים של תפקודו, כך הוא מסתגל גם בממד הטריטוריאלי. על רקע זה יש לראות את המהלך הנדל"ני האסטרטגי של הצבא: פריסת מחנותיו בדרום הארץ. בשנת 1993 קיבלה הממשלה החלטה המחייבת את הצבא לפנות את מחנותיו ממרכז הערים. במסגרת זו נדונה האפשרות להעתיק כמה ממחנות צה"ל ממרכז הארץ אל אתרים באזור המזוהה כמטרופולין באר שבע. בשנים 2009--2008 הועברו טייסות התובלה של חיל האוויר לבסיס נבטים. הקמת קריית הדרכה (עיר הבה"דים), בסיס ליחידות התקשוב ובסיס מודיעין היא גולת הכותרת של המהלך המתוכנן.

כמו שמכריזים דובריו הרשמיים של הצבא, הכוח המניע אותו הוא שדרוג מחנותיו מבחינה מקצועית טהורה. הצבא מפנה בסיסים ישנים ומקבל בתמורה משאבים המאפשרים לו להקים בסיסים מודרניים המתאימים לצרכיו העכשוויים. אלא שהמניע המקצועי אינו נותן הסבר מלא למהלך. החלטת הממשלה המקורית קבעה שיפוטן אך ורק מחנות שיש תועלת כלכלית בפניהם, כלומר שעלות המעבר שלהם נמוכה מתקבולי השיקוף של

לוי : השוק והצבא

הקרקע באמצעות מינהל מקרקעי ישראל (ועדת ברודט 2007, 100). בפועל, כפי שמציגה ועדת ברודט, התועלת מהפינוי מגלמת גם ערכים נוספים כמו פיתוח הפריפריה (במקרה זה הנגב), בעוד על מערכת הבטחון מושתות עלויות עקיפות כמו איכות הסביבה ויצירת מקומות תעסוקה.

אף שהתועלת הכלכלית הישירה כבר מוטלת בספק, הצבא מקדם את המהלך מתוך ציפייה שהממשלה תשלים את החסר מתקציביה. התנהלות אינסטרומנטלית של הצבא היתה יכולה להובילו להפסיק את המעבר עד שיובטחו מקורות המימון, אך הצבא מקדם את המהלך במלוא הקצב. לחלופין הצבא יכול לשדרג את מחנותיו גם בלי להעבירם לנגב, אלא לשולי המרכז. ניתוח המהלך הרי מלמד שהצבא יתקשה להביא את משרתי הקבע, בעיקר במערכים עתירי ההון האנושי, לעבור לדרום, ויחלוף זמן עד שתוכל האוכלוסייה הדרומית להציע מאגרי כוח אדם חלופיים. הצבא יאלץ אפוא להציע חבילת תמרוץ נדיבה בד בבד עם הכשרה של כוח אדם דרומי, ולכן העברת המחנות לשולי המרכז יכולה לחסוך עלות זו. עם זאת, הפריסה הגיאוגרפית בפריפריה משתלבת עם פריפריאליזציה חברתית-תרבותית של הצבא. פריפריאליזציה היא הצד השני של חדירת אתוס השוק לצבא: השפעתו של אתוס זה על ההתרחקות מהשורות של המעמד הבינוני החילוני-עירוני, בעיקר ברבדיו העליונים וההישענות הגוברת על קבוצות אחרות הממוקמות בפריפריה התרבותית-חברתית-גיאוגרפית של החברה (לוי 2007). ככל שאתוס השוק ישפיע גם ייקור עלות ההעסקה של כוח האדם הצבאי בשל הצורך לחזק את תגמוליהם החומריים של החיילים, כך פריפריאליזציה משמעה גם שכירה של כוח אדם זול. הפריסה של הצבא בפריפריה הגיאוגרפית משתלבת עם גישה זו.

דרך פעולה נוספת של הצבא היא כמובן להציג את המהלך ככזה שנועד לשרת את פיתוח הנגב, ובשמו לדרוש משאבים. אלא שאופני פעולה אלה אינם אפקטיביים כמו המהלך שבחר הצבא לבסוף: השילוב של רטוריקת השוק עם רטוריקה של אתוס לאומי.

חברת השוק מגדירה מחדש את הצורך של הצבא לחתור לביצור הלגיטימציה שלו בעיני הנשאים של אתוס השוק. מכך נגזרת הרטוריקה של הצבא, שנועדה להצדיק את תביעתו למשאבים, במקרה זה תקציבים שיסייעו בידו להוציא לפועל את העתקת המחנות, מעבר לתועלת הכלכלית הישירה (פינוי קרקע במרכז). הרטוריקה משקפת את שיח חברת השוק באופן שמשלב גם את משימותיו הלאומיות של הצבא.

הביטוי לכך הוא קודם כול בהצגת המהלך ככזה שמקדם את היעד הכלכלי של המרת קרקע יקרה במרכז הארץ בקרקע זולה בדרומה. כך הצבא מסיר מעליו ביקורת על שהוא משתמש בקרקע יקרה בעוד הוא נאלץ, לדבריו, לקצץ באימונים ובהצטיידות. בכך שהצבא משחרר קרקעות יקרות לבנייה, הוא מוכיח שאינו גורם שמפריע לצמיחה הכלכלית. לא פחות מזה, הצבא משתלב בשיח הנדל"ן, שהיה לשיח מרכזי מאז שנות התשעים (שנהב 2000) כחלק משיח השוק.

בה בעת, הצבא מציג את המהלך כמשתלב בהתייעלותו הכלכלית. כבר בהתייחס להקמה של עיר הבה"דים נאמר שהפרויקט יוקם בשיטת PFI/PPP, שבה הזכיין יתכנן, יקים, יתפעל ויתחזק את קריית ההדרכה לפרק זמן ארוך. במסגרת זאת יועברו לאחריות אזרחית מרב הפעולות שאינן בליבת

העשייה הצבאית ומבוצעות כיום על ידי אנשי קבע. שימוש בשיטת רכש זו, אומר הצבא, יסייע להשיג את יעדי ההתייעלות של מערכת הבטחון וייצר מקומות עבודה רבים לתושבי הנגב (משרד הבטחון 2009). במילים אחרות, המעבר לדרום משתלב במהלך של פיטורי אנשי קבע והפרטת פעולות שאינן בליבת העשייה הצבאית. מן הסתם, ייצור מקומות עבודה לתושבי הנגב מסתמך על עלותם הנמוכה יחסית, כך שהצבא ממיר כוח אדם יקר בזול.

רטוריקת השוק של ההתייעלות והצמצום משתלבת ברטוריקה של פיתוח הנגב. "צה"ל מחזק את הנגב" היא הסיסמה המעטרת את פרסומיה של מערכת הבטחון. הצבא מדגיש שהעתקת המחנות תביא לנגב תעסוקה, אוכלוסייה חדשה ואיכותית שתחזק את המרקם האורבני, לרבות בהיבטיו הכלכליים, וכן פיתוח תשתיות, ובכלל זה כבישים. כך הצבא מציע למדינה עסקת חבילה: שדרוג המחנות, פינוי קרקע יקרה ופיתוח הנגב. גם אם יאמר מאן דהו שבמיליארדים הדרושים למימוש הפריסה אפשר לעשות שימוש טוב יותר לפיתוח הנגב שלא באמצעות הצבא, הרי השילוב של שדרוג המחנות (שבנסיבות אחרות היה נדרש בפני עצמו) עם פיתוח הנגב עשוי להציג את הפרויקט ככדאי כלכלית. ויש לפריסת המחנות גם ערך מוסף סמוי: היא משרתת את מהלך הבלימה של התפשטות הבדואים בנגב. העלויות הישירות הנדרשות לכך היו מן הסתם גבוהות אלמלא שולבו בפריסת הצבא.

כך חותר הצבא לשקם את מעמדו כנשא של האתוס הלאומי בתרומתו לפיתוח הנגב. שימוש באתוסים לאומיים הוא אחת האסטרטגיות שהצבא נוקט לעתים כדי לנסות להעמיד את עצמו ביתרון יחסי אל מול כוחות השוק, שהרי הצבא כנשא של שליחות לאומית מצטייר כישות אוניברסלית לעומת כוחות השוק המזוהים עם אינטרסים פרטיקולריסטיים. אלא שכדי ליהנות מהלגיטימציה של כוחות השוק, הוא חותר לשלב את האתוס הלאומי עם הרטוריקה של כלכלת השוק, וכך הוא מחזק את הלגיטימציה לתביעתו והודף ביקורת פוטנציאלית.

מכאן שכל מהלך חלופי של הצבא היה מחליש את התמודדותו עם ציווייה של חברת השוק: לו הציג רק את תביעתו לשדרוג המחנות במונחים אינסטרומנטליים, היתה תביעתו לתוספת משאבים נדחית על הסף. לו הסתפק בפריסה מחדש במרכז ולא קשר אותה לפיתוח הנגב, גם אז היתה תביעתו חלשה. לו הציג רק את התועלת לנגב, ספק אם היה מקבל משאבים, שהרי מאז ומעולם קימצה המדינה בהקצאתם לפריפריה. רק השילוב עשוי לנצח, וגם זה בספק.

סיכום

חברת השוק טומנת בחובה את האתגר הגדול ביותר העומד בפני הצבא, משום שהיא מערערת את זהותו, את משאביו ואת תפקידיו. היא מעמידה את הצבא תחת מתקפה של נשאי אתוס השוק המבקשים להכפיף את תפקודו ואת משאביו לאתוס הניאו-ליברלי. הצבא מצדו מסתגל לאתוס זה. טיעון זה מציע הקשר לדיון בעיסוקיו החדשים של הצבא בזירה הטריטוריאלית: קוראי התיגר על משאבי הצבא מרחיבים את ביקורתם גם לאופן שבו הצבא מנצל את משאביו הטריטוריאליים, כלומר להיגיון הסביבתי והכלכלי שלפיהם הוא מתנהל. הצבא, כמי שמסתגל לציווי השוק, מאמץ את

לוי : השוק והצבא

רטוריקת השוק ומוהל אותה ברטוריקה של אתוס לאומי. השילוב של אלה במהלך של הירידה לדרום הארץ מסייע להצדיק את השקעת המשאבים שיידרשו לפריסה המחודשת. ככל שתתחזק ההתקפה על משאבי הצבא, כך סביר שנראה צורות חדשות של התאמה והסתגלות.

הערות

1. עע"ם 360/08, אדם טבע ודין נ' מדינת ישראל, תק-על 2008 (2) 1799

מקורות

- אגף התקציבים של משרד הבטחון, 2006. הצעת תקציב הבטחון לשנת הכספים 2007. http://www.pnz.co.il/takziv_2007.pdf.
- אורן, עי, ורי רגב, 2008. ארץ בחאקי-קרקע ובטחון בישראל, ירושלים: כרמל.
- אדם, א', 2005. "צה"ל במאה ה-21", מערכות 400: 9-13.
- אקשטיין, צי, 2008. היבטים כלכליים בנייהול הבטחון, ירושלים: בנק ישראל.
- בלנק, יי, 2004. "מקומו של הימקומי": משפט השלטון המקומי, ביזור ואי-שוויון מרחבי בישראל", משפטים לד: 197-299.
- גוטמן, ל', 2008. "הערכה: צה"ל ישלם 20% יותר מהשוק הפרטי עבור ליסינג", כלכליסט, 28 יולי 2008.
- ועדת ברודט, 2007. דו"ח הוועדה לבחינת תקציב הבטחון, ירושלים: משרד ראש הממשלה.
- טוב, א', 1998. מחיר הכח - סוגיית בכלכלת בטחון, תל-אביב: משרד הבטחון - ההוצאה לאור.
- כהן, יי, ושי שדה, 2005. "איך מבזבזים 45 מיליארד שקל ב-365 ימים", הארץ, 19 אוקטובר 2005.
- מבקר המדינה, 2004. אזרות משימות במערכת הבטחון (דו"ח 55א), ירושלים: משרד מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור.
- מבקר המדינה, 2005א. דוח ביקורת על הרשויות המקומיות, ירושלים: משרד מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור.
- משרד הבטחון, 2009. העברת מחנות צה"ל לנגב, אתר משרד הבטחון. <http://www.negev.mod.gov.il>
- לוי, יי, 2007. מצבא העם לצבא הפריפריות, ירושלים: כרמל.
- לוי, יי, 2010. מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות, ירושלים: מאגנס (טרם פורסם).
- פלוצקר, סי, 2006. "כמה עולה להרוג חיובאללונר?" ידיעות אחרונות, 20 בדצמבר 2006.
- שמיל, די, 2008. "צה"ל עשוי לוותר על מכרז הליסינג: המחירים צפויים להתייקר ב-15%", דה-מרקר, 2 דצמבר 2008.
- שנהב, יי, 2000. "מרחב, אדמה, בית: על התנרמלותו של שיח חדשי", תיאוריה וביקורת 16: 12-3.
- Cohen, S. A., 2008. *Israel and Its Army: From Cohesion to Confusion*, New York: Routledge.
- King, A., 2006. "The Post-Fordist Military," *Journal of Political and Military Sociology* 34 (2): 359-374.

